

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

ISSN 3060-5059

VOL.3 № 4

2026

FRAZEOLOGIK BIRLIKLARDA MILLIY MENTALITETNING AKS ETISHI (O‘ZBEK TILI MISOLIDA)

Almamatova Shahnoza

Jizzax davlat pedagogika universiteti, dotsent

Annotatsiya

Mazkur maqolada o‘zbek tilidagi frazeologik birliklarda milliy mentalitetning aks etish xususiyatlari lingvokulturologik va semantik jihatdan tahlil qilinadi. Frazeologizmlar xalqning tarixiy tajribasi, madaniy qadriyatlari va ijtimoiy stereotiplarini o‘zida mujassam etgan til birliklari sifatida ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot davomida o‘zbek frazeologizmlarida mehmondo‘stlik, kattaga hurmat, oila qadriyatlari, tabiat va maishiy hayot bilan bog‘liq obrazlar qanday ifodalanganligi misollar asosida yoritiladi. Shuningdek, frazeologik birliklarning emotsional-ekspressiv va baholovchi funksiyalari ham tahlil qilinadi. Natijada frazeologizmlar milliy mentalitetni aks ettiruvchi muhim lingvistik vosita ekanligi ilmiy asoslanadi.

Kalit so‘zlar: frazeologiya, milliy mentalitet, lingvokulturologiya, frazeologik birlik, semantika, madaniy kod, konsept, o‘zbek tili.

ОТРАЖЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО МЕНТАЛИТЕТА ВО ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦАХ (НА МАТЕРИАЛЕ УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА)

Алмаматова Шахноза

Джизакский государственный педагогический университет, доцент

Аннотация

В данной статье анализируются особенности отражения национального менталитета во фразеологических единицах узбекского языка с лингвокультурологической и семантической точки зрения. Фразеологизмы рассматриваются как языковые единицы, в которых отражаются исторический опыт народа, культурные ценности и социальные стереотипы. На основе конкретных примеров раскрываются особенности выражения таких национальных концептов, как гостеприимство, уважение к старшим, семейные ценности, а также образы, связанные с природой и повседневной жизнью. Особое внимание уделяется экспрессивной и оценочной функциям фразеологических единиц. В результате доказывается, что фразеологизмы являются важным средством выражения национального менталитета.

Ключевые слова: фразеология, национальный менталитет, лингвокультурология, фразеологическая единица, семантика, культурный код, концепт, узбекский язык.

REFLECTION OF NATIONAL MENTALITY IN PHRASEOLOGICAL UNITS (BASED ON THE UZBEK LANGUAGE)

Almamatova Shahnoza

Jizzakh State Pedagogical University, Associate Professor

Abstract

This article examines the reflection of national mentality in phraseological units of the Uzbek language from a linguocultural and semantic perspective. Phraseological units are considered as linguistic elements that embody the historical experience, cultural values, and social stereotypes of a nation. The study analyzes how key cultural concepts such as hospitality, respect for elders, family values, and nature-related imagery are expressed in Uzbek phraseological units

through specific examples. Special attention is given to the expressive and evaluative functions of phraseological units. The findings demonstrate that phraseological units serve as an important linguistic means of representing national mentality.

Keywords: phraseology, national mentality, linguocultural studies, phraseological unit, semantics, cultural code, concept, Uzbek language

Zamonaviy tilshunoslikda til va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni o'rganish dolzarb ilmiy yo'nalishlardan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Ayniqsa, globallashuv sharoitida milliy o'zlikni saqlash va uni til orqali namoyon etish masalasi alohida ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazardan, frazeologik birliklar xalqning tarixiy tajribasi, dunyoqarashi, qadriyatlari va mentalitetini aks ettiruvchi muhim lingvistik vosita sifatida qaraladi. O'zbek tilidagi frazeologizmlar milliy tafakkur va madaniy an'analarning yorqin ifodasi bo'lib, ularni ilmiy jihatdan o'rganish muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Frazeologiya tilshunoslikning mustaqil bo'limi sifatida turg'un birikmalarni hamda ularning semantik, strukturaviy va funksional xususiyatlarini o'rganadi. Frazeologik birliklar oddiy leksik birliklardan farqli ravishda ko'chma ma'noga ega bo'lib, obrazlilik, ekspressivlik va milliy xususiyatlarni o'zida mujassam etadi. Shu bois frazeologiya nafaqat til tizimini, balki xalqning tafakkuri, psixologiyasi va madaniyatini o'rganishda ham muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Milliy mentalitet tushunchasi esa muayyan xalqning tarixiy taraqqiyoti davomida shakllangan dunyoqarashi, qadriyatlari, xulq-atvori va ijtimoiy stereotiplarini anglatadi. Til ana shu mentalitetning eng muhim ifoda vositasi bo'lib, ayniqsa frazeologik birliklarda u o'zining eng yorqin ko'rinishini topadi. Frazeologizmlar orqali xalqning hayot tarzi, urf-odatlarini, tabiatga munosabati va ijtimoiy aloqalari obrazli tarzda ifodalanadi.

Frazeologik birliklar orqali madaniyatni ifodalash masalasi lingvokulturologiya doirasida keng o'rganilmoqda. Mazkur yondashuvga ko'ra, til birliklari, xususan, frazeologizmlar madaniy kodlarning tashuvchisi hisoblanadi. Masalan, o'zbek tilidagi "mehmon otadan ulug'" yoki "ko'ngli tog'dek" kabi iboralar milliy qadriyatlar – mehmondo'stlik va keng qalblilikni aks ettiradi. Bunday birliklar nafaqat semantik ma'noga, balki chuqur madaniy va emotsional yuklamaga ham ega bo'lib, ular orqali xalqning mentaliteti namoyon bo'ladi.

Biroq mavjud tadqiqotlarda frazeologik birliklarning semantik va strukturaviy jihatlari keng yoritilgan bo'lsa-da, ularning milliy mentalitetni aks ettirish xususiyatlari yetarli darajada tizimli va kompleks o'rganilmagan. Ayniqsa, o'zbek tilidagi frazeologizmlarni lingvokulturologik nuqtai nazardan, milliy qadriyatlar va stereotiplar bilan bog'liq holda tahlil qilishga ehtiyoj mavjud. Bu esa mazkur muammoni ilmiy asosda chuqur o'rganishni taqozo etadi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi o'zbek tilidagi frazeologik birliklarda milliy mentalitetning aks etish xususiyatlarini lingvokulturologik va semantik jihatdan tahlil qilishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: frazeologik birliklarning nazariy asoslarini aniqlash, milliy mentalitet tushunchasini lingvistik jihatdan izohlash, o'zbek frazeologizmlarida milliy qadriyatlar va stereotiplarning ifodalanishini tahlil qilish hamda ularning semantik va pragmatik xususiyatlarini ochib berish.

Frazeologiya va milliy mentalitet o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganish tilshunoslikning nisbatan yangi, ammo jadal rivojlanayotgan yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu muammo doirasida olib borilgan tadqiqotlar mahalliy va xorijiy ilmiy maktablarda turli jihatlarda yoritilgan bo'lib, ularning tahlili mavzuning nazariy asoslarini aniqlash imkonini beradi.

Mahalliy tilshunoslikda frazeologiya masalalari chuqur o'rganilgan bo'lib, bu borada Sh. Rahmatullayevning ilmiy ishlari alohida ahamiyatga ega. Uning "O'zbek tilining frazeologik lug'ati" va frazeologiyaga oid tadqiqotlarida frazeologik birliklarning semantik yaxlitligi, turg'unligi va obrazlilik xususiyatlari tizimli ravishda yoritilgan. Rahmatullayev frazeologizmlarni xalq tafakkurining mahsuli sifatida talqin qilib, ularning milliy madaniyat bilan uzviy bog'liqligini ta'kidlaydi. Bu yondashuv frazeologik birliklarni faqat til hodisasi sifatida

emas, balki madaniy fenomen sifatida o'rganish zarurligini ko'rsatadi.

O'zbek tilining leksikologiyasi va terminologiyasi masalalarini tadqiq etgan A. Hojiyev ham frazeologik birliklarning til tizimidagi o'rnini aniqlashda muhim hissa qo'shgan. Uning ishlari frazeologizmlarning leksik birliklar bilan o'zaro aloqasi, semantik xususiyatlari va funksional imkoniyatlarini yoritishga qaratilgan. Hojiyev frazeologik birliklarni tilning leksik qatlamining muhim tarkibiy qismi sifatida baholab, ularning nutqdagi ekspressiv va baholovchi funksiyalarini alohida ko'rsatadi.

Shuningdek, B. Yo'ldoshevning lingvokulturologiya va frazeologiya kesishgan nuqtadagi tadqiqotlari milliy mentalitet masalasini yoritishda muhim ahamiyat kasb etadi. Uning ilmiy qarashlarida til birliklari, xususan, frazeologizmlar milliy madaniyat, urf-odatlar va ijtimoiy stereotiplarning ifoda vositasi sifatida talqin qilinadi. Bu yondashuv frazeologik birliklarning semantik tahlilini madaniy kontekst bilan bog'lash zarurligini asoslaydi.

Xorijiy tilshunoslikda frazeologiya mustaqil ilmiy yo'nalish sifatida keng rivojlangan. Bu borada V.V. Vinogradovning ishlari fundamental ahamiyatga ega. U frazeologik birliklarni semantik jihatdan tasniflab, ularni frazeologik chatishmalar, frazeologik birliklar va frazeologik birikmalar tarzida ajratadi. Vinogradovning yondashuvi frazeologizmlarning semantik yaxlitligi va ko'chma ma'nosini ilmiy asoslashda muhim metodologik tayanch bo'lib xizmat qiladi.

Ingliz tilidagi frazeologiya bo'yicha yetakchi olimlardan biri A.V. Kunin frazeologik birliklarning strukturaviy va funksional xususiyatlarini chuqur tahlil qilgan. Uning tadqiqotlarida frazeologizmlarning nutqdagi o'rni, stilistik imkoniyatlari va tarjima muammolari keng yoritilgan. Kunin frazeologizmlarni tilning milliy xususiyatlarini aks ettiruvchi muhim vosita sifatida baholaydi.

Frazeologiyaning kontekstual yondashuvini rivojlantirgan N. Amosova esa frazeologik birliklarni nutq jarayonida shakllanadigan va kontekstga bog'liq holda ma'no kasb etadigan birliklar sifatida talqin qiladi. Bu yondashuv frazeologizmlarni faqat statik birlik sifatida emas, balki dinamik til hodisasi sifatida o'rganish imkonini beradi.

Lingvokulturologik yondashuv frazeologik birliklarni madaniyat bilan bog'liq holda tahlil qilishni nazarda tutadi. Bu yo'nalishda V.A. Maslovaning ishlari alohida e'tiborga loyiq. U tilni madaniyatning asosiy tashuvchisi sifatida ko'rib, frazeologik birliklar orqali milliy dunyoqarash va mentalitetni tahlil qilish zarurligini ta'kidlaydi. Shuningdek, Yu.S. Stepanovning konsept nazariyasi til birliklari orqali madaniy tushunchalarni o'rganishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Frazeologiya va mentalitet o'rtasidagi bog'liqlik masalasi zamonaviy tilshunoslikda keng yoritilayotgan bo'lsa-da, mavjud tadqiqotlar tahlili bir qator ilmiy bo'shliqlarni ko'rsatadi. Birinchidan, mahalliy tilshunoslikda frazeologik birliklarning semantik va strukturaviy jihatlari yetarli darajada o'rganilgan bo'lsa-da, ularning milliy mentalitetni aks ettirish xususiyatlari kompleks tarzda tahlil qilinmagan. Ikkinchidan, lingvokulturologik yondashuv mavjud bo'lsa-da, u ko'proq nazariy darajada qolib, amaliy misollar asosida tizimli tadqiqotlar yetarli emas. Uchinchidan, frazeologik birliklarning pragmatik va konseptual tahlili o'zbek tilshunosligida hali to'liq shakllanmagan. Shu sababli frazeologik birliklarda milliy mentalitetning aks etishini lingvokulturologik, semantik va pragmatik jihatdan kompleks o'rganish mazkur tadqiqotning ilmiy yangiligi va dolzarbligini belgilaydi.

Frazeologik birliklar til tizimining alohida qatlamini tashkil etuvchi, tarkibiy jihatdan turg'un, semantik jihatdan yaxlit va ko'pincha ko'chma ma'noga ega bo'lgan birliklar sifatida talqin etiladi. Tilshunoslikda frazeologizm tushunchasiga turlicha yondashuvlar mavjud bo'lsa-da, umumiy jihatdan u ikki yoki undan ortiq so'zdan tashkil topib, nutqda tayyor holda qo'llaniladigan hamda tarkibiy elementlari o'zaro mustahkam bog'langan birlik sifatida izohlanadi. Bu yerda asosiy e'tibor alohida komponentlarning emas, balki butun birlikning umumiy ma'nosiga qaratiladi. Shu jihatdan frazeologizmlar oddiy erkin birikmalardan farq qiladi.

Frazeologik birliklarning muhim xususiyatlaridan biri ularning turg'unligidir. Turg'unlik

frazeologizm tarkibidagi komponentlarning o'zgarishligi, ularning tartibi va shaklining nisbatan qat'iy saqlanishi bilan belgilanadi. Masalan, "ko'ngli tog'dek" iborasini "tog'dek ko'ngil" shaklida erkin o'zgartirish mumkin emas, chunki bu holda birlikning frazeologik xususiyati buziladi. Demak, turg'unlik frazeologik birlikni til tizimida mustaqil semantik birlik sifatida saqlovchi asosiy omildir.

Ikkinchi muhim xususiyat obrazlilikdir. Frazeologizmlar ko'pincha obrazli tasvir asosida shakllanadi va u orqali murakkab tushunchalar sodda, ta'sirchan shaklda ifodalanadi. Obrazlilik orqali frazeologik birliklar nafaqat ma'no uzatadi, balki nutqning ekspressivligini ham oshiradi. Masalan, "yuragi muzlab ketdi" iborasi oddiy "qo'rqdi" so'ziga nisbatan kuchliroq emotsional ta'sirga ega bo'lib, unda obraz vositasida hissiy holat ifodalanadi.

Frazeologizmlarning yana bir muhim belgisi idiomatiklikdir. Idiomatiklik deganda birlikning umumiy ma'nosi uning tarkibiy qismlarining to'g'ridan-to'g'ri ma'nosidan kelib chiqmasligi tushuniladi. Masalan, "ko'ziga ko'rinmaslik" iborasida "ko'z" va "ko'rinish" komponentlari alohida ma'noga ega bo'lsa-da, butun birlik "e'tibordan chetda qolish" ma'nosini anglatadi. Bu esa frazeologik birliklarning semantik yaxlitligini ta'minlaydi. Frazeologiya leksikologiya bilan uzviy bog'liq bo'lib, frazeologik birliklar tilning leksik boyligining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Ular leksik birliklar singari nominativ va kommunikativ funksiyani bajaradi, biroq ularning ma'nosi ko'pincha obrazli va ko'chma xarakterga ega bo'ladi. Shu sababli frazeologizmlar leksik tizimda alohida qatlam sifatida ajralib turadi va tilning semantik imkoniyatlarini kengaytiradi.

Milliy mentalitet tushunchasi muayyan xalqning tarixiy rivojlanishi, ijtimoiy hayoti, urf-odatlar va qadriyatlar asosida shakllangan umumiy dunyoqarashi hamda tafakkur tarzini anglatadi. Mentalitet shaxsiy emas, balki kollektiv xarakterga ega bo'lib, avlodan-avlodga uzatiladi va til orqali mustahkamlanadi. Shu bois til milliy mentalitetning eng muhim ifoda vositasi hisoblanadi. Til va tafakkur o'rtasidagi o'zaro aloqadorlik ushbu masalani tushinishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Til orqali inson nafaqat fikrini ifodalaydi, balki dunyoni idrok etadi. Shu nuqtai nazardan, har bir til o'z egasining dunyoqarashini aks ettiradi. Bu holat frazeologik birliklarda ayniqsa yaqqol namoyon bo'ladi, chunki ular ko'pincha xalqning tajribasi va kuzatuvlari asosida shakllanadi.

Milliy mentalitetning lingvistik ifodasi madaniy kod va konseptlar orqali amalga oshadi. Madaniy kod – bu til orqali ifodalanadigan va muayyan madaniyatga xos bo'lgan belgilar tizimidir. Masalan, o'zbek tilida "non" tushunchasi faqat oziq-ovqat emas, balki muqaddaslik, baraka va hurmat ramzi sifatida ham talqin qilinadi. Shu sababli "nonni yerga tashlama" kabi iboralar milliy mentalitetning muhim jihatini aks ettiradi. Konsept esa til va tafakkur kesishgan nuqtada shakllanadigan, muayyan madaniyat uchun muhim bo'lgan tushunchani ifodalaydi. Frazeologik birliklar ana shu konseptlarning til vositasida ifodalanish shakli hisoblanadi. Masalan, "mehmondo'stlik", "kattaga hurmat", "sabr" kabi konseptlar o'zbek frazeologiyasida keng aks etgan.

Lingvokulturologik yondashuv til birliklarini madaniyat bilan uzviy bog'liq holda o'rganishni nazarda tutadi. Ushbu yondashuvga ko'ra, frazeologik birliklar nafaqat lingvistik birlik, balki madaniy axborotni saqlovchi va uzatuvchi vosita ham hisoblanadi. Shu sababli frazeologizmlarni tahlil qilishda ularning semantik mazmuni bilan bir qatorda madaniy konteksti ham inobatga olinadi.

Konseptual tahlil lingvokulturologik tadqiqotlarning muhim usullaridan biri bo'lib, u til birliklari orqali ifodalangan konseptlarni aniqlashga qaratilgan. Frazeologik birliklar bu jarayonda konseptlarning obrazli ifodasi sifatida namoyon bo'ladi. Masalan, "ko'ngli ochiq" iborasi orqali insonning saxiyligi va samimiyligi konsepti ifodalanadi. Bu yerda "ko'ngil" tushunchasi madaniy va psixologik ma'noga ega bo'lgan konsept sifatida talqin qilinadi.

Madaniy belgilar frazeologik birliklarda turli obrazlar orqali ifodalanadi. Bu belgilar ko'pincha tabiat, hayvonot dunyosi, maishiy hayot va ijtimoiy munosabatlar bilan bog'liq bo'ladi.

Masalan, “tulkidek ayyor” iborasida tulki obrazi orqali ayyorlik sifati ifodalanadi. Bu esa madaniyatda shakllangan stereotiplarning tilga ko‘chgan ko‘rinishidir.

Milliy stereotiplar frazeologik birliklarning yana bir muhim tarkibiy elementi hisoblanadi. Ular xalqning umumiy tasavvurlari va baholarini aks ettiradi. Frazeologizmlar orqali yaxshi-yomon, to‘g‘ri-noto‘g‘ri kabi baholovchi kategoriyalar ifodalanadi va bu orqali jamiyatning qadriyatlar tizimi namoyon bo‘ladi. Demak, lingvokulturologik yondashuv frazeologik birliklarni nafaqat til tizimi elementi sifatida, balki milliy mentalitetni aks ettiruvchi madaniy fenomen sifatida o‘rganish imkonini beradi. O‘zbek tilidagi frazeologik birliklar xalqning ko‘p asrlik hayotiy tajribasi, urf-odatlar va ijtimoiy qadriyatlarini o‘zida mujassam etgan holda milliy mentalitetning lingvistik ifodasi sifatida namoyon bo‘ladi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, frazeologizmlar orqali milliy qadriyatlar obrazli va emotsional shaklda ifodalanadi. Mehmondo‘stlik o‘zbek xalqining eng muhim qadriyatlaridan biri bo‘lib, bu tushuncha ko‘plab frazeologik birliklarda aks etadi. Masalan, “mehmon otadan ulug‘”, “mehmon kelar eshikdan, rizqi kelar teshikdan”, “mehmon kelsa, osh ko‘payar” kabi iboralar mehmonni ulug‘lash, uni hurmat qilish va mehmon kelishini baraka bilan bog‘lash kabi mentalitet xususiyatlarini ifodalaydi. Bu birliklar orqali xalqning mehmondo‘stlikka bo‘lgan munosabati faqat ijtimoiy norma emas, balki chuqur ma‘naviy qadriyat sifatida namoyon bo‘ladi.

Kattaga hurmat ham o‘zbek mentalitetining ajralmas qismi hisoblanadi. Bu qadriyat “kattani hurmat qil, kichikka izzat ko‘rsat”, “katta gapirsa, kichik jim turar”, “kattaga xizmat – farz” kabi frazeologik birliklarda ifodalanadi. Ushbu iboralar orqali jamiyatda yoshga, tajribaga va ijtimoiy maqomga asoslangan ierarxik munosabatlar aks etadi. Oila va qarindoshlik munosabatlari ham frazeologik birliklarda keng ifodalangan. Masalan, “aka-uka jonu bir tan”, “qarindosh qonga tortar”, “ota-onaning duosi – oltin” kabi iboralar oilaviy birlik, yaqinlik va o‘zaro yordam tamoyillarini aks ettiradi. Bu esa o‘zbek jamiyatida oilaning markaziy o‘rin tutishini ko‘rsatadi. Frazeologik birliklar ko‘pincha obrazlar orqali shakllanadi va bu obrazlar milliy mentalitetni aks ettiruvchi muhim vosita hisoblanadi. O‘zbek tilidagi frazeologizmlarda hayvonlar, tabiat va maishiy hayot bilan bog‘liq obrazlar keng qo‘llanadi. Hayvon obrazlari orqali insonning xarakter xususiyatlari ifodalanadi. Masalan, “tulkidek ayyor” iborasida tulki ayyorlik ramzi sifatida qo‘llanadi, “eshakday ishlamoq” iborasida esa og‘ir mehnat obrazli tarzda ifodalanadi. Bu kabi birliklar xalqning tabiat va hayvonot dunyosiga oid kuzatuvlariga tayangan holda shakllangan.

Tabiat bilan bog‘liq frazeologik birliklar ham mentalitetning muhim jihatlarini ochib beradi. Masalan, “ko‘ngli tog‘dek”, “yuragi muzlab ketdi”, “osmoni ochildi” kabi iboralar orqali insonning ichki holati tabiat hodisalarini vositasida ifodalanadi. Bu esa tabiat va inson ruhiyati o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni ko‘rsatadi. Maishiy hayotga oid iboralar esa kundalik turmush tajribasi asosida shakllangan. Masalan, “qozon-tovoq urildi”, “non topmoq oson emas”, “uying tinch – sen tinch” kabi iboralar xalqning turmush tarzi, mehnati va yashash sharoitlarini aks ettiradi. Ushbu frazeologizmlar orqali milliy hayot tarzi lingvistik shaklga ega bo‘ladi. Frazeologik birliklar til tizimida nafaqat nominativ, balki baholovchi, emotsional va kommunikativ funksiyalarni ham bajaradi. Ularning semantik va pragmatik imkoniyatlari nutq jarayonida ayniqsa yaqqol namoyon bo‘ladi.

Baholovchi ma‘no frazeologizmlarning asosiy funksiyalaridan biridir. Masalan, “ko‘ngli qora” iborasi salbiy bahoni, “qo‘li ochiq” iborasi esa ijobiy bahoni ifodalaydi. Bu orqali nutqda subyektiv munosabat bildiriladi. Emotsional-ekspressivlik frazeologik birliklarning muhim xususiyati bo‘lib, ular nutqqa ta‘sirchanlik va obrazlilik bag‘ishlaydi. Masalan, “yuragi orqasiga tortib ketdi” iborasi oddiy “qo‘rqdi” so‘ziga nisbatan kuchliroq emotsional ta‘sirga ega. Nutqdagi qo‘llanishi jihatidan frazeologizmlar kommunikativ jarayonni boyitadi, fikrni aniq va obrazli yetkazish imkonini beradi. Ular ayniqsa og‘zaki nutqda keng qo‘llanilib, tilning milliy rang-barangligini namoyon etadi.

Jadval 1. O‘zbek frazeologizmlarida milliy mentalitetning aks etishi

Frazeologizm	Ma'nosi	Mentalitet elementi
Mehmon otadan ulugʻ	Mehmonni yuksak darajada hurmat qilish	Mehmondoʻstlik
Kattaga hurmat	Kattalarni eʻzozlash	Ijtimoiy ierarxiya
Aka-uka jonu bir tan	Juda yaqin, ajralmas	Oila va qarindoshlik
Tulkidek ayyor	Juda ayyor, hiylakor	Hayvon obrazlari
Koʻngli togʻdek	Juda keng qalbli	Tabiat bilan bogʻliqlik
Qozon-tovoq urildi	Janjal chiqdi	Maishiy hayot
Qoʻli ochiq	Saxiy, bagʻrikeng	Axloqiy qadriyat
Yuragi muzlab ketdi	Juda qoʻrqdi	Emotsional holat

Natijada oʻzbek frazeologizmlari milliy mentalitetning turli qatlamlarini – qadriyatlar, stereotiplar, obrazlar va baholovchi munosabatlarni oʻzida mujassam etgan murakkab lingvistik tizim sifatida namoyon boʻladi.

Olingan natijalar shuni koʻrsatadiki, oʻzbek tilidagi frazeologik birliklar milliy mentalitetni ifodalovchi murakkab va koʻp qatlamli lingvistik tizim sifatida namoyon boʻladi. Ilmiy jihatdan qaralganda, frazeologizmlar semantik yaxlitlikka ega boʻlgan birliklar boʻlishi bilan birga, ularning tarkibida xalqning tarixiy tajribasi, ijtimoiy munosabatlari va qadriyatlari mujassamlashgan. Tahlil jarayonida aniqlanishicha, mehmondoʻstlik, kattaga hurmat, oilaviy qadriyatlar kabi konseptlar frazeologik birliklarda muntazam takrorlanib, milliy mentalitetning asosiy komponentlarini tashkil etadi. Bu esa frazeologizmlarning til tizimidagi funksiyasini faqat nominativ emas, balki kognitiv va madaniy jihatdan ham talqin qilish imkonini beradi.

Mazkur natijalar boshqa tadqiqotlar bilan taqqoslanganda umumiy nazariy qarashlar bilan uygʻunlik kasb etadi. Xususan, frazeologiyani semantik yaxlit birlik sifatida talqin qiluvchi yondashuvlar hamda lingvokulturologik nazariyalar til birliklari orqali madaniyatni oʻrganish zarurligini taʼkidlaydi. Shu bilan birga, ayrim tadqiqotlarda frazeologizmlar asosan strukturaviy yoki stilistik jihatdan tahlil qilingan boʻlsa, ushbu tadqiqotda ularning milliy mentalitetni aks ettirish xususiyatiga alohida eʼtibor qaratildi. Bu esa frazeologiyani kengroq – lingvokulturologik va konseptual nuqtai nazardan oʻrganish zarurligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Milliy til va madaniyat aloqasi masalasi ham ushbu natijalar orqali yaqqol namoyon boʻladi. Frazeologik birliklar tilning eng katta madaniy yuklamaga ega qatlamlaridan biri boʻlib, ular orqali xalqning dunyoqarashi, qadriyatlari va stereotiplari uzatiladi. Til bu jarayonda nafaqat kommunikativ vosita, balki madaniy xotira funksiyasini ham bajaradi. Shu sababli frazeologizmlar milliy oʻzlikni saqlash va uni avloddan-avlodga yetkazishda muhim rol oʻynaydi.

Amaliy jihatdan tadqiqot natijalari frazeologik birliklarni oʻqitish metodikasini takomillashtirishda, tarjima jarayonida ekvivalentlikni taʼminlashda va lingvokulturologik tahlillarni chuqurlashtirishda qoʻllanilishi mumkin. Xususan, til oʻrgatish jarayonida frazeologizmlarni madaniy kontekst bilan birga oʻrgatish oʻquvchilarning tilni chuqurroq anglashiga yordam beradi. Shuningdek, tarjimada frazeologik birliklarning toʻgʻri interpretatsiyasi milliy mentalitetni adekvat yetkazishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot natijalari oʻzbek tilidagi frazeologik birliklar milliy mentalitetni aks ettiruvchi muhim lingvistik vosita ekanligini ilmiy jihatdan asoslab berdi. Frazeologizmlar orqali xalqning qadriyatlari, ijtimoiy munosabatlari va madaniy stereotiplari obrazli hamda emotsional shaklda ifodalanishi aniqlandi. Ayniqsa, mehmondoʻstlik, kattaga hurmat, oilaviy birlik kabi konseptlarning frazeologik birliklarda keng aks etishi milliy mentalitetning asosiy yoʻnalishlarini belgilab beradi.

Frazeologizmlarning mentalitetni ifodalashdagi roli ularning semantik, pragmatik va lingvokulturologik xususiyatlari bilan belgilanadi. Ular nafaqat tilning boyligini oshiradi, balki milliy madaniyatni saqlovchi va uzatuvchi vosita sifatida ham xizmat qiladi. Shu sababli frazeologik birliklarni oʻrganish tilshunoslik bilan bir qatorda madaniyatshunoslik va psixologiya uchun ham muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqot asosida quyidagi tavsiyalar ilgari suriladi: frazeologik birliklarni oʻrganishda

lingvokulturologik yondashuvni keng qo'llash, ularni ta'lim jarayonida madaniy kontekst bilan birga o'rgatish, frazeologizmlarning konseptual va pragmatik xususiyatlarini chuqurroq tahlil qilish zarur. Shuningdek, frazeologik birliklarni zamonaviy diskurs, jumladan, media va internet muhiti doirasida o'rganish ham dolzarb hisoblanadi.

Kelgusidagi tadqiqot yo'nalishlari sifatida frazeologik birliklarning qiyosiy tahlili (o'zbek va boshqa tillar kesimida), ularning kognitiv modellari, shuningdek, raqamli lingvistika va sun'iy intellekt yordamida frazeologizmlarni tahlil qilish masalalari alohida e'tiborga loyiqdir. Bu esa frazeologiya va lingvokulturologiya sohasining yanada rivojlanishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг фразеологик луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1992. – 384 б.
2. Ҳожиёв А. Ўзбек тили лексикологияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1981. – 256 б.
3. Йўлдошев Б. Лингвокультурология асослари. – Тошкент: Фан, 2016. – 240 б.
4. Маслова В. А. Лингвокультурология. – М.: Академия, 2001. – 208 с.
5. Степанов Ю. С. Константы: словарь русской культуры. – М.: Академический проект, 2004. – 992 с.
6. Виноградов В. В. Основные типы фразеологических единиц в русском языке // Избранные труды. Лексикология и лексикография. – М.: Наука, 1977. – С. 140–161.
7. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка. – М.: Высшая школа, 1996. – 381 с.
8. Амосова Н. Н. Основы английской фразеологии. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1963. – 208 с.